

<https://pecritique.com/>

فصلنامه اقتصادی سیاسی
دی ماه ۱۴۰۲

دست‌نوشته‌های ۱۸۶۳-۱۸۶۵ مارکس به مناسبت انتشار کتاب «نتایج فرایند مستقیم تولید»

علی رها

«نتایج فرایند مستقیم تولید»، فصل ششم و نهمی پیش‌نویس ۱۸۶۳-۱۸۶۵ جلد اول **سرمایه** است. این اثر در آبان ماه سال جاری به همت نشر «چرخ» منتشر و توزیع شد. همان‌گونه که از مقدمه‌ی مترجم برمی‌آید، «از ۶ فصل کل این پیش‌نویس فقط فصل ششم به علاوه‌ی قطعاتی پراکنده و چند پانویس جداگانه به جا مانده است، اما ۵ فصل دیگر اثر مفقود شده‌اند. تاریخ نگارش این پیش‌نویس اوت ۱۸۶۳ تا تابستان ۱۸۶۴ برآورد شده است. با این حساب، مارکس بلافاصله پس از اتمام پیش‌نویس اول **سرمایه** در دست‌نوشته‌های ۱۸۶۳-۱۸۶۱، که همچنین شامل "تاریخ نظریه‌های ارزش" است، ظاهراً به قصد آماده‌کردن متن نهایی برای انتشار، مشغول نگارش می‌شود.»

گمانه‌زنی درباره‌ی علت مفقود شدن ۵ فصل دیگر این پیش‌نویس، کاری بی‌ثمر است. به‌عنوان نمونه، انریکه دوسل^۱ مدعی است از آنجا که احتمالاً این پیش‌نویس شبیه متن نهایی **سرمایه** بود، مارکس آنها را منهدم کرده است. اما با شناختی که از مارکس و وسواس او در حفظ مجموعه‌ی دفترهایش داریم، چنین نظری کاملاً بی‌اساس به نظر می‌رسد. در واقع دست‌نوشته‌ی فصل ۶ بخشی از مجموعه‌ی دست‌نوشته‌های ۱۸۶۳-۱۸۶۵ مارکس است که همچنین شامل پیش‌نویس‌های مجلدهای دوم و سوم **سرمایه** است، و بالغ بر ۱۲۰۰ صفحه است. کل این دست‌نوشته‌ها به زبان اصلی و بدون هیچ دخل و تصرفی در سال ۱۹۸۸ منتشر شده و در لینک زیر قابل دسترسی هستند.^۲

خودِ مارکس هنگام نگارش این پیش‌نویس‌ها تصور می‌کرد در حال اتمام کل اثر است. از این‌رو، در نامه‌ای به کلینگ در ۴ اکتبر ۱۸۶۴ به او اطلاع می‌دهد که «من طی سال گذشته مریض بوده‌ام (مبتلا به کفگیرک و دمل). اگر چنین نبود، اثر من درباره‌ی اقتصاد سیاسی، *کاپیتال*، تاکنون منتشر شده بود. اکنون امیدوارم تا چند ماه دیگر آن را بالاخره کامل کنم، و به بوژوازی چنان ضربه‌ای واردکنم که هرگز نتواند بهبود پیدا کند.» (آثار، ۳: ۴۲) او در نامه‌ی دیگری به انگلس در ۹ مه ۱۸۶۵ می‌نویسد:

1 "Four Drafts of Capital", Enrique Dussel;

<https://www.mtholyoke.edu/~fmoseley/Dussel.pdf>

2 MEGA² 4.1, 4.2, 4.5; . <http://telota.bbaw.de/mega/>

«امیدوارم تا اول سپتامبر (باوجود بسیاری بازنویسی‌ها) صیقلی نهایی بدهم. بااینکه هنوز سلامت نیستم، کار به‌خوبی پیش می‌رود.» (آثار، ۱۵۴:۴۲) اما حدود ۳ ماه بعد، در ۳۱ ژوئیه به انگلس گزارش می‌دهد که: «در ارتباط با اثرم. حقیقت صاف و ساده‌ی کارم را به تو می‌گویم. هنوز برای اتمام قسمت نظری (سه کتاب اول)، باید سه فصل دیگر را بنویسم. کتاب چهارم، که تاریخی-ادبی است، باید نگاشته شود که نسبتاً ساده‌ترین بخش است، چراکه کلیه‌ی مسایل در سه کتاب اول حل شده‌اند، به‌طوری که کتاب آخری بیشتر جنبه‌ای تکراری دارد اما به شکلی تاریخی. اما من نمی‌توانم آن را برای انتشار ارسال کنم مگر آن‌که کل اثر در برابر دیدگانم باشد. **صرف‌نظر از هر کمبودی**، برتری کارهای من در این است که یک کلیت هنری را تشکیل می‌دهند، و چنین کاری فقط موقعی میسر است که تا وقتی کلیت آن پیش رویم نباشد، هرگز چیزی را منتشر نکنم. برای چنین کاری، روش ژاکوب‌گرایم [مؤلف واژه‌نامه‌ی آلمانی] غیرممکن است و به درد کتاب‌هایی می‌خورد که ساختمانی دیالکتیکی نداشته باشند.» (آثار، ۱۷۲:۴۲)

پیش‌نویس جلد اول سرمایه که حدوداً ۵۰۰ صفحه است به ۶ فصل زیر تقسیم شده است:

- ۱ - استحال‌ی پول به سرمایه
- ۲ - ارزش اضافی مطلق
- ۳ - ارزش اضافی نسبی
- ۴ - ترکیب هردو ارزش اضافی و مسأله‌ی دستمزدها
- ۵ - انباشت
- ۶ - نتایج فرایند مستقیم تولید سرمایه

مارکس فصل ۶ کتاب را به قسمت‌های زیر تقسیم می‌کند:

- ۱ - کالاها به‌مثابه‌ی محصول سرمایه
- ۲ - تولید سرمایه‌داری به‌مثابه‌ی تولید ارزش اضافی

یکم: تبعیت صوری کار از سرمایه
 دوم: تبعیت واقعی کار از سرمایه، یا شیوه‌ی مشخص تولید سرمایه‌داری
 سوم: کار مولد و نامولد
 چهارم: راز آمیزی سرمایه
 ۳ - محصول تولید سرمایه‌داری نه فقط ارزش اضافی، بلکه سرمایه است

مارکس در ابتدای متن پس از زیرعنوان اول - «کالاها به‌مثابه‌ی محصول سرمایه» - یادآوری می‌کند که: «در نسخه‌ی نهایی پیش از انتشار، از این ۳ عنوان، شماره‌ی ۱ را باید در آخر، نه در ابتدا، قرار داد، چرا که گذار به کتاب دوم، فرایند گردش سرمایه، را شکل می‌دهد. اما در این‌جا به‌خاطر سهولت با آن شروع می‌کنیم.» اما لازم به تأکید است که هیچ‌یک از دست‌نویس‌های پیشین مارکس، حتی پیش‌نویس نهایی ۱۸۶۷، شامل مبحثی جداگانه درباره‌ی «کالا» نبودند. همه‌ی آنها با «استحاله‌ی پول به سرمایه» شروع شده بودند. به احتمال قوی، مارکس به زعم خود این مبحث و نیز مبحث «پول» را در سهمی بر نقد اقتصاد سیاسی (۱۸۵۹) پرورش داده بود. اما یکم، اکنون حدود هشت سال از انتشار آن نقد گذشته بود، و دوم، به قول خود مارکس «ضروری بود که کتاب اول را از نو شروع کنم، یعنی کتابی را که دونکر منتشر کرده بود در یک فصل کالا و پول خلاصه کنم. من این کار را صرفاً به خاطر تکمیل کردن ضروری ندیدم بلکه از آن جهت که حتی افراد هوشمند نیز مسئله را به‌درستی نفهمیده بودند. به بیان دیگر، قطعاً در بازنمایی اول، به‌ویژه در مورد تحلیل کالاها، کاستی‌هایی وجود داشته است.» (نامه به انگلس، ۹ ژوئیه‌ی ۱۸۶۶، آثار، ۴۲:۲۸۲)

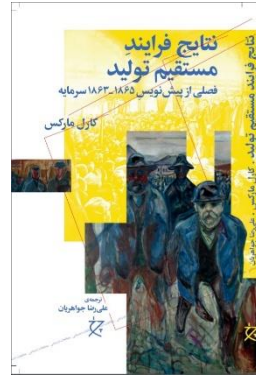
مارکس در ۱۳ فوریه ۱۸۶۶ در نامه‌ای به انگلس خبر می‌دهد که «این کتاب لعنتی... در آخر دسامبر [۱۸۶۵] تمام شده بود... با این‌که دست‌نوشته تمام شده است (در شکل کنونی بسیار پر حجم است) برای هیچ کس به‌جز خودم، حتی تو، قابل فهم نیست.» (آثار، ۴۲:۲۲۷) همان‌طور که از این نامه برمی‌آید، مارکس ظاهراً حتی پس از اتمام دست‌نوشته‌های ۶۵-۶۳، هنوز از نتیجه‌ی کار خود راضی نبود. از این‌رو، بلافاصله مشغول بازبینی و «اصلاح سبک» کتاب می‌شود. حاصل چنین کاری، متن «نهایی»

نخستین ویراست جلد اول سرمایه است. در واقع، مارکس در ۲۱ مارس ۱۸۶۵ با ناشر کتاب، اوتو میسنر، قرارداد انتشار کتاب را بسته بود. در آن قرارداد قید شده بود که نویسنده تا اواخر ماه مه همان سال دست‌نویس‌هایش را به ناشر تحویل دهد. بند اول قرارداد تأکید می‌کند که این اثر در دو جلد منتشر شود. اما دست‌نویسهایی که به میسنر تحویل داده بود کماکان شامل ۵ فصل بود که با فصل دوم، «استحاله‌ی پول به سرمایه»، آغاز شده بود. درفاصله‌ی زمانی ارسال دست‌نویس‌ها تا انتشار، مارکس فصل اول، «کالا و پول» را تکمیل کرده، و سپس در ماه ژوئیه، پیش‌گفتار آن را به قلم می‌کشد. (آثار، ۴۲:۴۰۵)

سرانجام در ۱۴ سپتامبر ۱۸۶۷، جلد اول سرمایه در ۱۰۰۰ نسخه از چاپ خارج می‌شود. همانطور که مارکس پیشتر به انگلس گفته بود، روزی که این کتاب منتشر شود «تا ابد خواهم نوشید، چه بهتر که تو هم روز بعدش بیایی اینجا و با هم کار را فیصله دهیم.» (۵ اوت ۱۸۶۵، آثار، ۴۲:۱۷۴) اما کار روی سرمایه ابداً با انتشار ویراست اول به پایان نمی‌رسد و مارکس تا آخر عمر (۱۸۸۳) از دست «این کتاب لعنتی» خلاص نمی‌شود. در واپسین نامه‌ای که مارکس در ۱۰ ژانویه ۱۸۸۳ به انگلس می‌نویسد، توضیح می‌دهد که به دلیل بیماری (سرفه‌های شدید، حالت تهوع روزانه) «تاکنون قادر به تجدیدنظر [در ویراست سوم آلمانی] نبوده‌ام. اما باور دارم با کمی بردباری و خود-سامان‌دهی جدی، به‌زودی باردیگر به مسیر بازگردم.» (آثار، ۴۶:۴۲۴)

۳ گاه‌شمار نخستین ویراست سرمایه:

- ۱ - از ژانویه ۱۸۶۶ تا اوایل ۱۸۶۷: فصل‌های ۲ تا ۶؛
- ۲ - اوایل ۶۷ تا ژوئیه ۶۷: فصل ۱، «کالا و پول»؛
- ۳ - آوریل تا ژوئیه ۶۷: ضمیمه‌ی «شکل ارزش»؛
- ۴ - ۱۷ ژوئیه ۶۷: پیش‌گفتار ویراست نخست.

نتایج فرایند مستقیم تولید

فصلی از پیش‌نویس ۱۸۶۵-۱۸۶۳ سرمایه

نوشته‌ی کارل مارکس

ترجمه‌ی علی رها

نشر چرخ، ۱۴۰۲